

УДК 11

ПРОБЛЕМИ ТОТОЖНОСТІ В ОНТОЛОГІЇ: ЯКІСНА ТОТОЖНІСТЬ

Олена Оліфер

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії
просп. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна*

У статті окреслено два види тотожності в онтології: якісну та кількісну. Схарактеризовано поняття «зміна» та його інтерпретація у концепціях тривимірної й чотиривимірної онтології. Наведено відмінність між справжніми змінами та «кембриджськими». Висвітлено можливість існування якісної тотожності в концепції відносної тотожності, запропонованої П. Гічем.

Ключові слова: якісна тотожність, кількісна тотожність, концепція відносної тотожності, сорціальне поняття, зміна, «кембриджська» зміна, тривимірна онтологія, чотиривимірна онтологія.

Уявімо, що невеликий м'яч летить у просторі, а потім залітає за стіну. Протягом кількох секунд його траєкторія пролягає позаду цієї перепони, і спостерігач його не бачить. Однак за мить м'яч знову з'являється із протилежного боку стіни. Чи це один і той самий м'яч? Зазвичай люди схильні ототожнювати два об'єкти, які вони спостерігали в різні моменти часу, користуючись певними психічними настановами (звичкою, інерцією тощо) та заповнюючи прогалини в спостереженні за допомогою простої екстраполяції. Проте Р. Нозік, який описав цей уявний експеримент, вважає, що проблема тотожності не настільки проста, як це може здаватися на перший погляд [12, с. 6].

Уявімо, що насправді за стіною знаходиться спеціальна машина, яку використовують для подачі м'ячів у бейсболі, і коли м'яч, що ми спостерігаємо на початку експерименту, залітає за стіну, одночасно із пристроєм вилітає такий самий за кольором і розміром м'яч, що летить із однаковою швидкістю, що і перший, за такою ж самою траєкторією. Звісно, спостерігачу здається, що м'яч, який вилітає із-за стіни, і є той же м'яч, що був спочатку. Тож, якщо із предметом відбуваються певні зміни, або якщо між двома етапами спостереження за ним є певний проміжок у часі, то тотожність необхідно ставити під сумнів.

Загалом, тотожність розуміють як відношення до самого себе або як відношення між двома різними предметами. Традиційно у філософії виділяють два види тотожності: кількісну (нумеричну) та якісну (квалітативну). Ці види тотожності розглядають, починаючи з філософії Нового часу. Зокрема, вони були окреслені Д. Юмом у «Трактаті про людську природу» [9, с. 403]. Нумерична тотожність – це тотожність за числом, коли $A = A$, а квалітативна, або якісна тотожність полягає в однаковості за властивістю, коли $A = B$ на основі певного критерію, незважаючи на те, що ці предмети різні за числом. Для більшості філософів ХХ ст. теза « $A = A$ » – ніщо інше, як тавтологія. Наприклад, Л. Вітгенштейн зазначає: сказати, що річ тотожна собі – це «приклад найбільш некорисного речення, яке пов'язане лише з грою уяви» [2, с. 166]. Тож, у ХХ ст. все більше уваги привертає якісна тотожність. Однак для філософів, які займаються проблемами ідентичності особистості, наприклад для Б. Вільямса [16] та Дж. Томсон [14], кількісна тотожність – єдиний наявний вид тотожності, тому що, на їхню думку, якісної ідентичності не існує: вона – лише подібність.

Отже, виокремлення двох різних видів тотожності породжує низку проблемних питань: наскільки рівні між собою ці два види тотожності, чи може якісна тотожність існува-

ти без кількісної, не перетворюючись при цьому на подібність, і як взагалі два предмета чи дві людини можуть бути тотожними між собою.

Мета цієї статті – окреслити можливість існування якісної тотожності предмета щодо самого себе й між двома кількісно різними предметами і з'ясувати, яким чином можна пояснити цю тотожність.

Перед тим, як перейти до розгляду якісної тотожності, необхідно зазначити властивості, які характеризують тотожність як таку. Загалом, тотожність – це відношення між двома об'єктами або між різними етапами існування однієї речі. Тотожність характеризується рефлексивністю, симетричністю й транзитивністю. Рефлексивність означає, що $A = A$, тобто це відношення предмета до самого себе. Симетричність полягає в тому, що якщо $A = B$, то A буде у тих самих відношеннях із B , що і B з A . Транзитивність означає, що якщо $A = B$ і $B = V$, то $V = A$ [3, с. 86-87].

Крім того, тотожність розглядають також у двох аспектах: синхронічному і діахронічному. Перший означає, що A тотожне B у певний момент часу t_1 . Не вказано, чи будуть ці два предмета тотожними у момент t_2 . Діахронічний аспект витлумачується як протяжність у часі, коли A у t_1 повинен дорівнювати A у t_2 , якщо мова йде про тотожність предмета самому собі протягом часу, або A у $t_1 = B$ у t_2 , коли говорять про встановлення тотожності між різними предметами на двох різних етапах їхнього буття у часі.

Б. Вільямс [16] та Д. Парфіт [13] у своїх уявних експериментах щодо ідентичності особистості показали, що тотожність між двома речами у часі дуже легко порушити. Уявімо, що наявні три тотожні між собою речі, які зазнають певних змін. За правилом транзитивності, якщо $A = B$ і $A = V$, то B повинно бути тотожним із V , але в певний момент часу навіть тотожні B і V починають втрачати тотожність один із одним, тобто порушується транзитивність ідентичності.

Д. Льюїс стверджував, що тотожність – це просте поняття, яке не викликає труднощів, тому що будь-яка річ завжди тотожна сама собі [10, с. 193]. Проте виникає запитання: як предмет зберігає тотожність із собою, якщо зазнає змін, оскільки тотожність полягає в однаковості властивостей, а поняття зміни – у тому, що один і той самий предмет на різних етапах свого буття має різні властивості. Якщо ми визнаємо, що будь-яка річ тотожна собі попри зміни, тому що вона залишається єдиною за числом, то фактично це означає, що наявна лише кількісна тотожність, а якісної не існує. Якщо ж якісної тотожності не існує, то дві речі будуть лише схожими або подібними, але не однаковими.

Сучасні метафізичні концепції, які пояснюють тотожність і зміну, поділяються на дві групи: так звані концепції тривимірної онтології та чотиривимірної онтології.

Концепції тривимірної онтології – це класичні метафізичні концепції. На сучасному етапі вони беруть початок від філософії Б. Рассела. Їхня особливість полягає у тому, що зв'язок властивостей предмета із часом не враховується, тобто розглядають лише синхронічний аспект тотожності. Представники тривимірної онтології стверджують, що будь-яка річ протягом свого існування виступає як ціле, тобто на кожному відрізку в часі вона проявляється в усіх своїх властивостях, які розглядають у межах висловлювання, сформульованого про певну річ. Один і той же об'єкт на різних етапах свого існування може бути описаним різними предикатами, що, як правило, пов'язані з певним часовим відрізком. Наприклад, маємо таке твердження: «Банан вчора був зелений, а сьогодні став жовтим». У такому випадку маємо дві властивості: 1) бути зеленим у часовому проміжку t_1 , 2) бути жовтим у часовому проміжку t_2 . Істинність чи хибність встановлюють відносно відрізка часу. Тобто твердження, що «банан сьогодні зелений», буде хибним, а твердження, що «банан сьогодні жовтий» – істинним. У згаданих концепціях говорять, що зміна

відбулася, якщо предикат, що був істинним на часовому проміжку t_1 , став хибним на відрізку t_2 [7, с. 15-16].

Відповідно до концепції чотиривимірної онтології предмет має протяжність не лише у просторі, але й у часі, тому він складається як із просторових, так і з темпоральних частин, останні виокремлюють за аналогією із процесами чи подіями, буття яких у часі можемо поділити на певні етапи. Загалом стверджують, що будь-яка річ наявна у часі як конкретна темпоральна частина, якій притаманні певні властивості, але не всю сукупність, тобто предмет А у проміжку часу t_1 і цей самий предмет А протягом t_2 – це насправді два моменти в існуванні цілого предмета, дві його темпоральні частини, які пов'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком. При чому А у t_1 та А на відрізку t_2 мають дві різні властивості. Певна властивість буде належати одній темпоральній частині, а іншій – ні. Представники чотиривимірної онтології, зокрема Д. Льюїс, вважають, що тотожність темпоральних частин в об'єкті пов'язана із причинно-наслідковим зв'язком, проте якщо стверджувати, що дві темпоральні частини характеризуються різними властивостями, то не можемо говорити про якісну тотожність, тому що вимоги до симетричності й транзитивності не виконуються. Отже, предмет зберігає свою тотожність завдяки тому, що він єдиний за числом. К. Хоулі вважає, що в концепціях чотиривимірної ідентичності предмет взагалі не змінюється, тому що, справді, у кожен момент часу ми маємо справу із конкретною темпоральною частиною, а не з цілим [7, с. 12]. Таке фрагментарне буття, на нашу думку, можна порівняти з плівкою у фотоапаратах, коли весь предмет – ціле, ніби уся плівка, а кожен конкретний кадр – це його темпоральна частина. Коли ми звертаємо увагу на предмет, то ніби роздивляємося конкретний кадр, у межах якого змін не відбувається.

Проте варто зазначити, що не всі події, які часто називають змінами, насправді є ними. Так, П. Гіч розрізняє справжні зміни й так звані «кембриджські» зміни [6, с. 321]. Другий тип змін називається так, оскільки вперше на цю проблему звернули увагу саме професори Кембриджського університету Дж. Мак-Таггарт та Б. Рассел. Справжня зміна – це зміна властивостей предмета, а «кембриджська» – постає як неправильний опис ситуації, коли речі приписують властивості, які їй насправді не належать. Тобто це неправильне формулювання предиката. Уявімо, наприклад, що Сократ був вище, ніж Платон, коли останній був юнаком. Потім Платон виріс і став вищим, ніж Сократ. Якщо ми стверджуємо, що Сократ по відношенню до Платона зменшився в рості, то властивість «зменшитися в рості» й буде «кембриджською» зміною. Насправді, властивість, що характеризує Сократа, залишилася незмінною, змінилася властивість Платона, але висловлювання про цю властивість сформульовано таким чином, що не відображає дійсного стану речей. Інший схожий приклад, що стосується просторових змін, – це твердження, що дерево змінило своє розташування, коли людина їде у потязі. Насправді, просторових змін зазнає людина, а не дерево.

Д. Меллор поділяє всі зміни на справжні й відносні. Справжні зміни – це зміни таких властивостей предмета, які можна охарактеризувати як внутрішні зміни. Щодо відносних змін, то вони не охоплюють зміни у середині об'єкта, бо вони не важливі для нього. Наприклад, людина була єдиною дитиною в родині, а потім народилася друга дитина. Тож, первісток втратив свою властивість бути єдиною дитиною в сім'ї та отримав властивість бути старшою дитиною. По суті, предикат, що описує властивість «бути єдиною дитиною» на одному відрізку часу був істинним, а на іншому часовому відрізку – хибним. Отже, констатуємо, що зміна дійсно відбулася. Однак чи змінилася людина від того? Ніяких внутрішніх змін насправді з нею не відбулося. Властивості, які описують такі зміни, Д. Меллор називає відносними властивостями, оскільки вони насправді не описують змін речі, а стосуються змін у системі [11, с. 67].

Отже, тотожність протистоїть поняттю зміни. Тотожність – це характеристика предмета попри зміни його властивостей. Отже, тотожність в такому випадку – у першу чергу, якісна тотожність.

Якісну тотожність часто пояснюють через так званий закон Лейбніца, який звучить так: для усіх x та y , якщо x тотожний із y , то x та y мають однакові властивості. Із цього принципу часто виводять інший так званий «закон нерозрізнуємих» (identity of indiscernibles), що формулюється так: якщо x та y мають однакові властивості, тоді $x = y$. Ці два принципи полягають у тому, що тотожні предмети вважають тотожними лише тоді, коли вони збігаються в усіх властивостях. Часто з цих принципів роблять такий висновок, що якісна тотожність стає передумовою кількісної, тому що коли говорять, що два предмета збігаються в усіх властивостях, то це означає, що вони займають одне і те ж місце у просторі в один і той же момент часу [8, с. 106].

Якщо ж вони не збігаються в просторі і часі, але однакові в усіх інших властивостях, то тоді ці два предмета не тотожні, а лише подібні? Чи не означає це, що якісна тотожність не існує між двома предметами, а існує лише подібність? Одним із перших, хто заперечував якісну тотожність, був

Т. Гоббс. Він вказував, що «те ж саме» і «різне за числом» – це взаємовиключні імена, тобто не тотожні. Якщо два тіла розрізняються між собою за числом, то вони несхожі між собою [4, с. 169]. У сучасній філософії існування якісної тотожності заперечував Б. Вільямс [16, с. 9]. На його думку, якісна тотожність без кількісної перетворюється в подібність. Г. Дойч вважає, що тотожність лише категорія логіки, а не онтології, тож, реально існує лише подібність [5, с. 177].

Дійсно, у філософії часто вважають, що тотожність неможлива без збігу в просторі, оскільки тотожність повинна бути абсолютною і стосуватися всіх властивостей двох речей, якщо стверджуємо, що вони тотожні. Однак тоді ми не можемо говорити про якісну тотожність як таку, тому що в такому випадку вона буде нівельована до подібності. Проте, як раніше було зазначено, саме якісна тотожність обумовлює кількісну, а не навпаки. Уявімо, що ми спостерігаємо за гусеницею, яка перетворюється на метелика. Нумерично істота залишилася незмінною, проте якісно метелик і гусениця не можуть бути тотожними, бо це – дві різні істоти. Тож, поступово у ХХ ст. виникає ідея, що абсолютної ідентичності немає, оскільки вона повинна бути обмежена певним принципом. Так з'являється думка про відносну тотожність, яка зараз є найбільш прийнятною у філософії.

Ідею про обмежену тотожність знаходимо ще в Аристотеля, який визначав тотожність як категорію, яка може бути в потрійному смислі: як тотожність за числом, за видом і за родом. Тотожність за числом – це тотожність речі, яка має дві назви, але в дійсності це – одна річ. Тотожність за видом – це коли речі не тотожні за числом, але однакові за видом: людина буде тотожна людині, кінь – коню. Тотожні за родом можуть бути, наприклад, людина й кінь як живі істоти. Найбільш тотожним вважаються речі, що є єдині за числом. Тотожність за видом встановлюється на основі назви або визначення [1, с. 356].

У 1960-ті роки П. Гіч розвиває концепцію відносної тотожності. На його думку, абсолютної тотожності не існує, тоді б не можна було говорити про тотожність між двома предметами. Тотожність повинна бути обмежена. Крім того, не варто говорити, що x має властивість бути тотожним із y , і що «мати властивість бути тотожним із певним об'єктом» – це є предикат висловлювання, за допомогою якого можна встановлювати тотожність, тому що для Гіча обов'язковими умовами тотожності є симетричність і транзитивність. Щоб правильно встановити тотожність необхідно сказати, що $x \in F$ та $y \in F$, де F – це не просто одна властивість чи сукупність усіх властивостей, а так зване

«сортальне» поняття. Сортальний – означає такий, що належить певному виду. Для пояснення концепції він наводить такий приклад. Із шматка глини зробили статую і назвали Джордж, потім із цієї статуї зробили іншу і другий варіант назвали Гаррі. Далі Гіч формує два твердження:

- 1) Джордж такий самий шматок глини, що і Гаррі.
- 2) Джордж і Гаррі – різні статуї.

Інтуїтивно ми повністю погоджуємось із обома цими твердженнями. Джордж і Гаррі дійсно зроблені із одного куска глини, отже вони тотожні за матеріалом, із якого зроблені, і тотожність за матеріалом – це, в першу чергу, нумерична тотожність. Однак у цьому прикладі маємо не один об'єкт, а два, тож, нумерично вони розрізняються, бо вони – дві різні статуї. В цій ситуації ми можемо порівнювати їхні інші властивості, тому що ці предмети належать до однієї групи предметів [8, с. 111-112].

Із подібною думкою виступив Д. Віггінс. За його словами, коли ми порівнюємо дві речі між собою, наприклад, два дерева, то не має сенсу питати «Яке дерево?», а треба питати «Що синє?», коли порівнюємо два об'єкта цього кольору [15, с. 28].

Д. Віггінс, розглядаючи якісну тотожність у межах концепції відносної тотожності, вказав на декілька проблем, що виникають при виборі сортального поняття. По-перше, коли порівнюємо два предмети, то необхідно, щоб сортальне поняття в однаковій мірі було істинним для обох предметів або для одного предмета, якщо розглядаємо його тотожність собі у два різні моменти. Наприклад, коли кажемо, що вечірня зоря – це та ж сама зірка, що і ранкова зоря, то це буде хибним, тому що мова йде про Венеру, але це не зірка, а планета. Те ж саме неправильне твердження буде, коли кажемо, що Марс – така ж сама планета, як і Венера, бо правильним видовим поняттям було б планета [15, с. 6]. По-друге, Дж. Готорн вказує, що концепція П. Гіча ефективна лише в синхронічному аспекті тотожності, тобто обмежується випадками, коли порівнюємо дві речі в один момент часу, і не розглядаємо подальшу тотожність речі самій собі у часі [8, с. 124]. На це звертає увагу і Д. Віггінс, який стверджує, що одне і те ж сортальне поняття, застосоване по відношенню до одного і того ж предмета в одній ситуації, може бути істинним, а в іншій – хибним. Наприклад, Джон Доу в школі був двієчником, а потім він став мером Лондона. Твердження, що Джон Доу – такий же двієчник, що і мер Джон Доу, буде хибним [15, с. 18]. Тому що в цьому прикладі маємо справу із двома сортальними поняттями: школяр, якому належить властивість бути двієчником, і мер. Тож, твердження некоректно сформульоване, тому що сортальні поняття не повинні змінюватися.

Отже, якісна тотожність є саме тотожністю, а не подібністю, оскільки зберігаються основні властивості ідентичності: симетричність і транзитивність. На нашу думку, якісна тотожність обумовлює кількісну, однак, щоб розглядати тотожність між двома предметами в діахронічному аспекті, необхідно відмовитися від ідеї абсолютної тотожності, тому що предмети не можуть збігатися за кількістю, і з часом існує вірогідність, що транзитивність між тотожними предметами порушиться, бо кожен з них не перестає зазнавати змін. Тож, якісна тотожність може існувати не як абсолютна, але як відносна. На наш погляд, якісну тотожність як відносну слід розглядати, застосувавши концепцію відносної тотожності П. Гіча. Хоча його критики часто звертають увагу на те, що згаданий погляд може бути використаний лише в синхронічному аспекті, ми вважаємо, що за допомогою цієї концепції можна встановити якісну тотожність між предметами і в синхронічному аспекті, і в діахронічному, тому що порівняння відбувається через сортальне поняття, яке не повинно змінюватися із плином часу.

Список використаної літератури:

1. Аристотель. Сочинения: в 4-х томах / Аристотель ; под. ред. З.Н. Микеладзе. – М. : «Мысль». – Т. 2. – 1978. – 687 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. / Людвиг Витгенштейн ; составл., вступ. статья, примеч. М.С. Козловой ; перевод М.С. Козловой и Ю.А. Алексева. – М. : Изд-во «Генезис», 1994. – 612 с.
3. Гаспаров И.Г. Парадоксы тождества : существует ли альтернатива привычной концепции тождества? / Игорь Гарибович Гапаров // Эпистемология и философия науки. – 2011. – Т. XXX. – № 4. – С. 84–98.
4. Гоббс Т. Сочинения: в 2-х томах / Томас Гоббс ; пер с лат. и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В. Соколов]. – М. : «Мысль». – Т. 1– 1989. – 622 с.
5. Deutsch H. Identity and General Similarity / Harry Deutsch // *Philosophical Perspectives*. – 1998. – № 12. – P. 177–200.
6. Geach P.T. *Logic Matters* / Peter Thomas Geach. – Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1972. – 335 p.
7. Hawley K. *How Things Persist* / Katherine Hawley. – Oxford : Calderon Press, 2004. – 221 p.
8. Hawthorne J. Identity / John Hawthorne // *The Oxford Handbook of Metaphysics* / edited by Michael J. Loux and Dean W. Zimmerman. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – P. 99–130.
9. Hume D.A. *Treatise of Human Nature Being an Attempt to introduce the experimental Method of Reasoning into Moral Subjects* / David Hume. – Auckland : The Floating Press, 2009. – 976 p.
10. Lewis D. *On the Plurality of Worlds* / David Lewis. – Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1986. – 276 p.
11. Mellor D.H. *Real Time II* / David Hugh Mellor. – London : Routledge, 1998. – 146 p.
12. Nozick R. *Philosophical Explanations* / Robert Nozick. – Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press, 1981. – 784 p.
13. Parfit D. *Reasons and Persons* / Derek Parfit. – Oxford : Clarendon Press, 1984. – 560 p.
14. Thomson J.J. *People and Their Bodies* / Judith Jarvis Thomson // *Contemporary Debates in Metaphysics* / edited by Theodore Sider, John Hawthorne, and Dean W. Zimmerman. – Malden : Blackwell Publishing, 2008. – P. 155–176.
15. Wiggins D. *Identity And Spatio-Temporal Continuity* / David Wiggins. – Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1967. – 85 p.
16. Williams B. *Problems of the Self: Philosophical Papers 1956 – 1972* / Bernard Williams. – Cambridge: Cambridge University Press, 1973. – 268 p.

THE PROBLEMS OF IDENTITY IN METAPHYSICS: QUALITATIVE IDENTITY**Olena Olifer**

*Kyryvi Rih State Pedagogical University,
Department of Philosophy
Gagarin Avenue, 54, 50086, Kyryvi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine*

The article outlines two types of identity in metaphysics: qualitative and numerical. The notion of change and its interpretation in the conceptions of three-dimensional and four-dimensional ontology are characterized. The study considers the difference between real changes and “Cambridge” ones. The paper highlights the possibility of the existence of qualitative identity in the concept of reflexive identity, suggested by P. Geach.

Key words: qualitative identity, numerical identity, concept of reflexive identity, sortal concept, change, Cambridge change, three-dimensional ontology, four-dimensional ontology.